

LUMI POSIBILE ȘI REALITĂȚI FICȚIONALE

Introducere

Filosofia analitică și semantica logică definesc *referința* ca o relație între o expresie lingvistică și denotatul ei din lumea reală, adică în raport de obiectul sau obiectele existente la care se face trimitere. Privit din această perspectivă, discursul ficțional nu referă, deoarece referința se aplică doar lucrurilor existente. Printre cei care susțin un asemenea punct de vedere se numără filosoful britanic Bertrand B. Russell (1919), după care există doar o singură lume, anume *lumea reală*, la care se limitează existența. Or, literatura ficțională nu este despre lumea reală și de aceea nu are denotație, iar întreaga problemă a realităților ficționale și, implicit, a adevărului ficțiunii devine o problemă falsă, lipsită de conținut.

Dar nu numai discursul ficțional descrie *obiecte nonexistente*, ci și discursul nonficțional, limbajul conținând termeni și expresii precum *zână*, *unicorn*, *muntele de aur*, *pătratul rotund* [„the round square”], ultimii doi fiind semnalați de Alexis Meinong (vezi Crittenden 1991). Așadar, gândirea nu se restrânge doar la ceea ce există în realitate, ci se răsfrânge și asupra posibilului sau chiar a imposibilului. Pornind de aici, s-ar putea crede că și discursul ficțional *are denotație*, aceasta constând din *obiecte nonexistente*, fie ele chiar și cu proprietăți imposibile (spre exemplu, „cercuri pătrate”). Fidel concepției analitice, B. Russell reacționează însă împotriva unei asemenea poziții, invocând, printre altele, motivul că teoria lui Meinong violează „un simț robust al realității” (apud Crittenden 1991, p. 10), că ceea ce există în cazul miturilor și al ficțiunii sunt gândurile cuiva despre lucruri nonexistente și nimic mai mult. Așadar, lumea reală nu l-ar include pe Hamlet, ci doar gândurile lui Shakespeare în momentul scrierii piesei sau gândurile noastre când o vedem reprezentată pe scenă.

Noțiunea de obiect nonexistent sau imaginar este, desigur, paradoxală, fapt care sporește dificultățile cu care discursul ficțional confruntă demersul analitic. În plus, teoriile după care discursul ficțional se referă la entități ireale sunt puse în fața unei alte probleme: imposibilitatea de a distinge ceea ce este ficțional de *minciună* și *eroare*, distincție care depinde, în ultimă instanță, de intenția locutorului¹.

¹ Vezi în acest sens Oltean 1999.

Pentru a depăși astfel de constrângeri, unii cercetători tratează *adevărul* – care în concepția analitică se identifică cu referința propozițiilor – nu ca pe o relație stabilită între expresii lingvistice/propoziții și lumea reală, ci mai degrabă ca o noțiune ce derivă din înseși convențiile uzului lingvistic. A enunța o propoziție adevărată reprezintă, din acest unghi, doar un *uz particular al limbii*, susține Ludwig Wittgenstein (1958 [1953])². Axarea pe uzul lingvistic apare și la cercetători din domeniul teoriei discursului, cum ar fi Robert de Beaugrande (1984) sau Gillian Brown și George Yule (1983), care susțin că funcția referențială a limbii se actualizează doar în cadrul discursului. Elementul lexical izolat nu are referință, precizează acești cercetători, ci doar un sens/intensiune și o denotație/extensiune, referința [„referring”, „reference”] fiind o funcție rezervată uzului limbii în discurs. Mai remarcăm, tot în cadrul teoriei discursului, poziția *constructivistă* din modelul propus de Teun A. van Dijk și Walter Kintsch (1983), în conformitate cu care discursul nu redă o stare propriu-zisă de lucruri din realitate, cum ar fi un accident, spre exemplu, ci doar reprezentarea mentală, dependentă de capacitățile cognitive și de posibilitățile de informare ale locutorului, a respectivei stări. Or, aceasta implică, pe lângă procese cognitive diverse (spre exemplu, înțelegere, memorare), și un proces *constructiv* și poate fi cauza unor diferențe între starea de lucruri din realitate și reprezentarea ei prin discurs. Așadar, semnificația se *construiește*: evenimentul în discuție este interpretat drept accident, iar discursul despre eveniment drept o relatare despre accident. Prin urmare, problema referinței se complică deoarece se stipulează că și discursul nonficțional este limitat sub raportul capacității sale de a descrie cu exactitate stările de lucruri din realitate. În cadrul teoriei narative, Paul Ricoeur se situează, în cele trei volume despre timp și narațiune (1984, 1986, 1988), pe o poziție care, deși elaborată independent de teoriile discursului sus-menționate, are totuși tangențe cu demersul de tip constructivist: discursul narativ, fie literar, fie neliterar, este *nonreferențial*, în concepția sa, deoarece textul produce în esență o configurație imaginară datorită proceselor de selectare, organizare etc. pe care le presupune operația de *punere în intrigă* [„emplotment”]. Ricoeur respinge de asemenea noțiunea de referință la o „realitate trecută” [„past reality”], dat fiind că trecutul nu există ca atare, ci numai prin urmele lăuate, și include construcțiile textuale ale narațiunii în rubrica „reconstrucțiilor”, care cad sub incidența categoriei *reprezentării* sau *substituirii* [„standing-for”, „taking-the-place-of”] (1988, p. 157). Specificarea relației dintre discursul narativ și lumea reală este deci „ireductibilă la categoria de referință”, susține cercetătorul – concluzie pe care o regăsim în cadrul teoriei narative la reprezentanții *tezei ficționalității necesare a tuturor narațiunilor* (vezi Ryan 1991).

Considerăm că ambele puncte de vedere, și anume că narațiunea ficțională nu are denotație și că adevărul este un concept inoperant și în cazul narațiunii nonficionale, sunt contraintuitive și contraproductive, ținând cont, pe de o parte, de maniera în care ne raportăm la discursul ficțional și îl interpretăm, iar pe de alta, de aspirația – a istoriei, spre exemplu – de a fi o știință.

² „Consimțământul vorbitorilor stabilește ce este adevărat și ce este fals. Este adevărat sau fals ceea ce *spun* [subl. aut.] vorbitorii, iar ei cad de acord prin intermediul limbii pe care o întrebuințează” (p. 88; trad. n. – Ș.O.).

Lumile posibile în analiza ficțiunii: câteva precizări preliminare

În continuare, vom propune o soluție diferită la problema referinței sau a adevărului narațiunii ficționale, schițând răspunsul dat acesteia în cadrul semanticii lumilor posibile, care permite tratarea referinței sau a extensiunii în termeni *intensionali*, adică din perspectiva unor *circumstanțe alternative*, definite în raport de coordonate precum *lume* și *timp*. Domeniul referențialității/extensionalității încetează prin aceasta a mai fi identificat cu lumea reală, el lărgindu-se nelimitat și cuprinzând *un număr infinit de situații* sau *lumi*, în funcție de care pot fi atribuite *valori semantice* nu numai termenilor referențiali, ci și expresiilor nonreferențiale (spre exemplu, numelor de entități ficționale, cum ar fi *zână* sau *unicorn*, care au, în această concepție, extensivități de tip corespunzător în alte lumi decât lumea reală).

Înainte de schițarea însă a unei abordări din această perspectivă a „faptelor” sau a „realităților” ficțiunii, vom încerca să arătăm ce anume înțeleg logicienii și semanticienii prin noțiunea de lume posibilă. Să luăm în acest sens următoarele propoziții:

1. Primul ministru al Germaniei este femeie.
2. Președintele George W. Bush se află pe planeta Marte.
3. Papa de la Roma este femeie.

Observăm că fiecare dintre cele trei propoziții descrie câte o situație, dar numai (1) are corespondent în realitate, deci se verifică sau este actuală; propoziția este adevărată, valoarea ei de adevăr este „adevărat”. A doua propoziție descrie o situație neactuală, dar posibilă în viitor sau într-o ficțiune. A treia propoziție descrie o situație similară (neactuală, dar posibilă, în viitor sau într-o ficțiune); valoarea ei de adevăr este „fals”, ceea ce înseamnă că ea este falsă în lumea reală.

Cele trei propoziții ilustrează faptul că situațiile pot fi temporal localizate – (1) este adevărat în prezent, dar fals în trecut –, spațial nelimitate (2) și neactuale (3). În timp ce prima situație este actuală sau reală, ultimele două sunt *situații posibile* sau *lumi posibile*. Lumile posibile sunt *circumstanțe alternative, contrafactice, moduri diferite, dar posibile ale lumii* – „a way things might be, not necessarily the way they are” (Lewis 1979 [1973]). Putem vorbi și despre moduri *imposibile* de a fi ale lumii, adică despre *lumi imposibile* (spre exemplu, lumi în care suma unghiurilor unui triunghi este de 90 de grade); acestea ne permit să operăm cu reducerea la absurd.

Aparatul formal al lumilor posibile a fost elaborat de Saul Kripke (1959 [1972]) în cadrul semanticii modale, care definește structura teoriei printr-un triptic compus din: un set de lumi posibile, lumea reală și o relație de accesibilitate între lumi, menită să includă faptul că unele lumi sunt „accesibile” din lumea originară (vezi și Pavel 1986, p. 44). Pentru Kripke și pentru Robert C. Stalnaker (1984), precum și pentru Nicholas Rescher (1979 [1973]) sau pentru Chierchia și McConnell-Ginet (1990, p. 207), lumile posibile sunt niște obiecte abstracte, produse, mai degrabă decât descoperite, „prin activități umane”, cum ar fi întrebuintarea limbii, acte de imaginație, fantasme etc. Drept exemplu, dăm *construcțiile condiționale* sau *expresiile creatoare de lumi*, cum ar fi *verbele modale, verbele de imaginație, de dorință sau de atitudine propozițională*. O lume posibilă este, prin urmare, o lume „stipulată” și specificată prin „condiții descriptive” pe care i le atribuim noi, cum

susțin Moeschler și Reboul (1999 [1994]) într-un comentariu despre Kripke. David Lewis (1979 [1973]) exprimă o poziție similară, în concepția sa lumile posibile reflectând modul în care vorbitorii folosesc limba pentru alte scopuri decât descrierea lumii propriu-zise, ei ipostaziind situații alternative, contrafactice.

Lumile posibile trebuie să întâmpine cerințele *consistenței logice*, conținând numai stări de lucruri care nu violează legile logicii (deci, p sau $\neg p$, și nu p și $\neg p$), și sunt *maximale* sau *complete*, adică conțin tot ce există (vezi Plantinga 1974, Pavel 1986, Eco 1990), identificându-se cu conceptul de *univers*; ele conțin de asemenea stări de lucruri verificabile (*ibidem*), în sensul că propozițiile despre lumile posibile sunt fie adevărate, fie false. Lumea reală este un exemplu de acest fel: ea este *completă*, *logic consistentă*, iar adevărul este determinabil; în consecință, orice propoziție despre lumea reală (spre exemplu, „Pământul este rotund”) este fie adevărată, fie falsă, iar în cadrul ei asistăm la o „proliferație infinită a adevărilor” (Rescher 1996); de asemenea, lumea reală este *nefocalizată*, conținând fel de fel de indivizi și evenimente.

Lumile posibile ne permit să vorbim despre *posibilitate* și *necesitate*. Ele servesc operării unei distincții tipologice între propoziții, care pot fi:

- *în mod necesar adevărate* (acestea nu pot fi false: „Dacă a fost ucisă, este moartă” – *adevărate a priori* / „Lucașul de dimineață este lucașul de seară” – *adevărate a posteriori*);
- *în mod necesar false* (acestea nu pot fi adevărate: „Lucașul de dimineață nu este lucașul de seară”);
- *în mod contingent sau accidental adevărate* (de fapt adevărate, dar care ar putea fi false: „Berlin este capitala Germaniei”); și
- *în mod contingent false* (de fapt false, dar care ar putea fi adevărate: „Bonn este capitala Germaniei”).

În pofida implicațiilor metafizice ale teoriei lumilor posibile sau a problemelor complexe cu care ea se confruntă, precum și a controverselor cu privire la structura aparatului său formal sau la statutul obiectelor posibile (vezi, spre exemplu, atitudinea rezervată a lui Lycan 1979 și reacția vehementă a lui Quine 1953, sau obiecțiile lui Noolan 2002³ și Chomsky 2004⁴, lumile posibile sunt extrem de utile pentru descrierea semnificației, permițând rezultate nontriviale, interesante, cum ar fi specificarea propozițiilor logice ca „funcții dinspre lumi înspre valori de

³ David Noolan utilizează noțiunea de *fictionalism modal* în legătură cu lumile posibile. În concepția sa lumile posibile sunt niște entități ficționale, neexistând situații posibile sau obiecte posibile pur și simplu. În consecință, este exagerat să credem împreună cu D. Lewis că o situație există într-un fel anume numai și numai fiindcă ea este posibilă. Noolan conchide că teoriile care acceptă existența lumilor, a situațiilor sau a obiectelor nonactuale dar posibile sunt greșite.

⁴ După N. Chomsky (2004, p. 117–118) relevanța lumilor posibile s-ar restrânge la explicarea necesității logice, existând probleme în cazul aplicării lor la analiza lingvistică, nu și logică, a unor modalități de tipul *s-ar fi putut* [„might have been”], spre exemplu (cf. și atitudinea lui Quine 1953 față de obiectele posibile). În consens cu demersul său sintactic, lingvistul american conchide că semantica lumilor posibile, atunci când este utilizată pentru abordarea fenomenelor lingvistice, este mai degrabă o altă formă de sintaxă, care postulează un nou nivel de reprezentare mentală, nivel ce corespunde conceptului lewisian de *limbaj mental* [„mentalese”].

adevăr” (Chierchia și McConnell-Ginet 1990, p. 207). Ele pot fi folosite de asemenea pentru a da seamă de discursul ficțional, prin stipularea altor lumi decât lumea reală, în cadrul cărora se actualizează stările de lucruri descrise de enunțurile ficționale. Pot fi atribuite, pe această cale, valori semantice sau extensivni și expresiilor lingvistice care în mod normal nu referă (spre exemplu, numelor ficționale, expresiilor care denotă entități ficționale – *unicorn*, *zână* etc.).

Lumile posibile sunt însă relevante și pentru analiza *narațiunii neliterare nonficționale*, care, recreând prin mijloace lingvistice o experiență (trecută) (vezi Labov, Waletzky 1976), este abordabilă luând drept coordonate lumea reală și un moment temporal anterior timpului prezent, în raport de care enunțurilor acesteia li se pot atribui valori de adevăr și pot fi astfel reconstituite evenimentele sau realitățile descrise.

Lumile posibile au fost aplicate și la discursul ficțional, în încercarea de a da seamă de natura acestuia. În ce anume constă însă extinderea cadrului lumilor posibile la analiza ficțiunii? La prima vedere se pare că problema adevărului și a realităților acesteia poate fi tratată cu șanse de izbândă selectând o lume posibilă, wI , spre exemplu, diferită de lumea reală, $w@$, și considerând că discursul referă la stări de lucruri dintr-o asemenea lume (wI). Dar în timp ce în cazul narațiunii nonficționale noțiunea de lume posibilă se dovedește a fi extrem de utilă, întrebuintarea ei în analiza discursului ficțional se izbește de numeroase dificultăți, fapt care riscă să pună sub semnul întrebării relevanța unui demers care își apropiază asemenea instrumente. Printre motivele principale care îndeamnă la serioase rețineri se numără caracterul *indeterminabil* al adevărului în narațiunile ficționale, posibilele *inconsistențe logice* și natura *contradictorie* a ficțiunilor. Amintim în acest sens că ficțiunile descriu obiecte cu proprietăți contradictorii, cum ar fi cercuri pătrate [„square circles”] (exemplu preluat de la Pavel 1986, p. 48), sau evenimente imposibile, cum ar fi accederea în lumi transcendente care prezintă dimensiuni temporale diferite de acelea din lumea reală (vezi *La țigănci* de Mircea Eliade, unde revenirea în lumea centrală a povestirii este însoțită de un salt în timp). Faptul că în ultimă instanță totul pare a fi posibil în literatura ficțională ridică semne serioase de întrebare cu privire la *posibilitatea* unor asemenea lumi (vezi Ryan 1991), iar lumile posibile riscă să-și piardă relevanța ca modalitate de a da seamă de natura adevărului în discursul ficțional. Cu privire la indeterminarea referentului și a realităților ficționale, menționăm, spre exemplu, aspecte precum imposibilitatea stabilirii numărului de copii ai lui Lady Macbeth, în situația în care se precizează în piesă că Lady Macbeth are copii. În acest sens, propoziția „Lady Macbeth are trei copii” nu este nici adevărată, nici falsă în lumile ficțiunii, ea fiind neverificabilă; adevărul ei este deci indeterminabil. De asemenea, o lume ficțională nu ar fi *maximală*, ci *incompletă* sau *minimală* [„small world”] (Eco 1990, p. 74; vezi și *supra*), ea este *focalizată*, iar *adevărurile ei sunt limitate*. (Ne putem pe bună dreptate întreba, împreună cu Rescher 1996, dacă nu cumva lumea reală este mai provocatoare decât lumile ficționale).

În concluzie, aplicarea cadrului lumilor posibile la analiza ficțiunii nu pare a fi o întreprindere facilă.

În continuare, vom analiza șansele unor contribuții majore care își propun adaptarea teoriei la particularitățile acestui tip de discurs.

Thomas Pavel și lumile ficționale

O propunere aparține lui Th. Pavel (1986), care susține că obiectele cu proprietăți contradictorii din narațiunile ficționale ne împiedică să identificăm *lumile ficționale* cu lumile posibile, motiv pentru care semantica lumilor posibile este considerată inadecvată pentru specificarea naturii discursului ficțional. Pavel reține, totuși, noțiunea de „lume”, argumentând că asemenea obiecte cu proprietăți contradictorii sunt dovezi insuficiente pentru abandonarea acesteia, și avansează ideea că o teorie a discursului ficțional, pentru a fi convingătoare, trebuie să se preocupe și de *lumile imposibile, eractice* ale ficțiunii (p. 49). Pe această cale, el elaborează noțiunea de *lumi ficționale*, care își propun „nivelul lor propriu de actualitate” (p. 54) și includ entități precum lumea romanului *Don Quijote*, care se dezvoltă în jurul unui nivel nuclear diferit de acela al realității sau, spre exemplu, de acela al lumii din *Documentele clubului Pickwick* de Dickens⁵. Lumile ficționale sunt *minimale*, ele sunt degajate din textele ficționale și cartate direct pe fiecare text în parte. Ele nu reușesc însă chiar din acest motiv să dea seamă de problema complexă a referinței narațiunilor ficționale și a realităților pe care acestea le descriu: adevărul rămâne, în principiu, indeterminabil, iar lumea, potențial inconsistentă, pentru că ceea ce este adevărat într-o lume ficțională este o funcție a ceea ce *textul* descrie, și nu invers, cum pe bună dreptate observă Gregory Currie (1990). În consecință, chiar și *lucruri imposibile din punct de vedere logic ar putea fi evaluate ca fiind adevărate* într-o lume ficțională, concluzie indezirabilă și inacceptabilă, care împiedică asimilarea lumilor ficționale – dificil de definit în mod adecvat – la categoria lumilor posibile, pentru care au fost elaborate principii clare. În consecință, în pofida avantajelor pe care le aduc teoreticianului literar (vezi și Eco 1990), lumile ficționale sunt insuficient de operante pentru specificarea adevărului în ficțiune.

David Lewis și Gregory Currie despre adevărul în ficțiune

Date fiind problemele ridicate de conceptul de lume ficțională, Gr. Currie (1990), pornind de la concepția lui Lewis (1983 [1978]), propune o abordare mai nuanțată, după care adevărul în ficțiune este o funcție a ceea ce este adevărat în *diferite lumi posibile*. În această concepție, adevărul depinde nu atât de ceea ce discursul ficțional descrie în mod explicit, cât mai degrabă de „faptele” ce definesc *o lume compatibilă cu povestirea sau o lume a povestirii* – o lume posibilă în accepția semanticii modale. O asemenea noțiune este deci diferită de lumea ficțională a lui Pavel 1986, deoarece ea se aplică unei lumi în care textul povestirii sau ceea ce este explicit în povestire se relatează ca un „fapt cunoscut”, adică se presupune că este adevărat. Stări de lucruri cunoscute naratorului sunt prezentate astfel ca fiind adevărate (Lewis 1983 [1978], p. 266). Dacă abordăm din această perspectivă romanul *Don Quijote*, spre exemplu, atunci lumile romanului vor fi acele lumi în care cineva cunoaște activitățile unui hidalgo pe nume Don Quijote și împărtășește altora cunoștințele sale printr-un *text identic din punct de vedere*

⁵ Pentru Th. Pavel lucrurile nu diferă prea mult de teoriile cu care operează fizica, care de asemenea își propun nivele proprii de realitate.

lexical cu textul lui Cervantes. În acest sens enunțurile discursului ficțional nu ar fi *întrebuințate* în lumea reală, ci doar *citate* sau *menționate*, locutorul (autorul) neintenționând să direcționeze atenția receptorului asupra unui anumit referent sau a unei anumite extensiuni, cu care enunțurile în mod obișnuit se asociază (cum este cazul în uzul cotidian al limbajului), ci mai degrabă asupra unui aspect diferit de extensiunea lui normală. Cu alte cuvinte, ficțiunea este un *context opac* sau *oblic*, care schimbă condițiile obișnuite de adevăr ale enunțurilor⁶. Este deci adevărat în *ficțiune* că Don Quijote se luptă cu morile de vânt, dar acest lucru nu este adevărat.

Pluralul „lumi” reflectă în acest caz faptul că există *mai multe lumi în care aceeași povestire poate fi relatată ca un lucru cunoscut*, iar lumile în cauză pot diferi în mod semnificativ în privința unor aspecte care vizează stările de lucruri sau evenimentele din povestire, dar asupra cărora textul nu se pronunță. Un exemplu comentat de Gr. Currie (1990) îl reprezintă în acest sens romanul *The Turn of the Screw* [„O coardă prea întinsă”] de Henry James (1999 [1898]), în cazul căruia sunt posibile două interpretări divergente, la fel de justificate: stafiile lui Peter Quint și Miss Jessel, văzute de guvernantă – personajul central –, sunt fie entități reale dintr-o lume a povestirii, *w1* (interpretare supranaturală – *Figura 1*), fie obiecte ale halucinațiilor vizuale ale guvernantei (interpretare psihologică – *Figura 2*), caz în care ele nu există într-o lume centrală, *w2*, a acestei povestiri, ci într-o lume, *w3*, compatibilă cu viziunile respective, lume accesată dintr-o lume centrală. Cu alte cuvinte, în acest din urmă caz stafiile nu sunt actuale în cadrul acestei ficțiuni. În consecință, romanul ar descrie cel puțin două lumi (o lume cu stafii, văzute aievea de Guvernantă, și o altă lume fără stafii, în care Guvernanta are halucinații), care au în comun doar ceea ce se relatează explicit în textul ficțional. Surprinzătoare la prima vedere, noțiunea plurală de lumi a lui Lewis are însă consistență, ea sprijinându-se pe înseși „golurile” din text sau aspectele asupra cărora textul nu se pronunță.

Figura 1

⁶ Pentru diferența dintre întrebuințare și mențiune („use” și „mention”) sau dintre întrebuințare și citare („quotation”), vezi Cappelen, Lepore 2007.

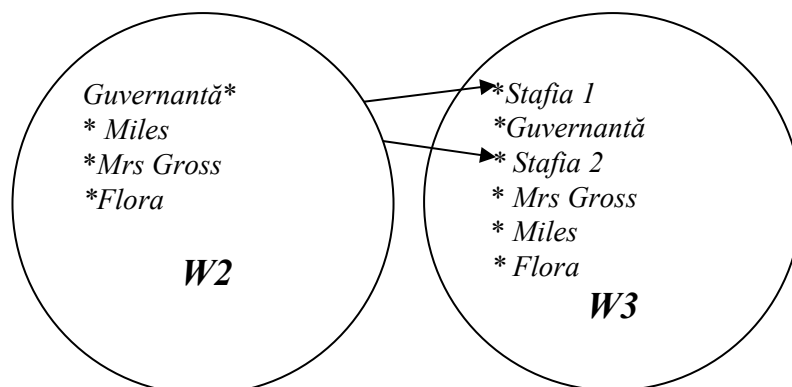

Figura 2

Adevărul în ficțiune înseamnă însă adevăr într-o anumită lume și nu în toate lumile povestirii; el nu se identifică cu ceea ce este explicit în text sau, cu alte cuvinte, cu ceea ce toate lumile au în comun.

Care este însă soluția la problema adevărului dacă ficțiunea are prea multe lumi? Oare nu riscă această analiză să devină chiar de aceea contraintuitivă și inoperantă? D. Lewis (1983 [1978], p. 268–270) este de părere că, în asemenea cazuri, trebuie acordată o pondere diferită lumilor ficțiunii, în funcție de *gradul de apropiere a acestora față de lumea reală*, iar adevărul în ficțiune trebuie să fie tratat ca o *rezultantă a conținutului explicit al textului și a ceea ce este adevărat în lumea reală*. La început, el propune *analiza 0* ([4] *infra*), pe care apoi o reformulează, în urma analizei adevărului în ficțiune în termeni contrafactuali, ca *analiza 1* ([5] *infra*), dat fiind faptul că prima, neconținând prevederi cu privire la „fundalul factual”, definit de ceea ce este adevărat în lumea reală vizavi de ceea ce este explicit în text, riscă să aducă în discuție lumi „bizare” care diferă în mod „gratuit” de lumea reală. Redăm mai jos cele două analize, cu unele modificări terminologice minore preluate de la Currie 1990, p. 62–63⁷:

4. o propoziție P din textul ficțional S este adevărată dacă și numai dacă ea este adevărată în toate lumile povestirii în care ficțiunea se relatează ca un fapt cunoscut (Lewis 1983 [1978], p. 268); și
5. o propoziție P este în mod nondisponibil adevărată [„non-vacuosly true”] în ficțiunea S dacă și numai dacă există o lume a povestirii în care ficțiunea se relatează ca un fapt cunoscut și în care P este adevărat, care este mai apropiată de lumea reală decât este vreo lume a povestirii în care P nu este adevărat; ea este adevărată în mod disponibil [„vacuosly true”] sau neadevărată dacă și numai dacă nu există lumi ale povestirii în care ficțiunea să fie relatată ca un fapt cunoscut (*ibidem*, p. 270).

⁷ În acest sens, Gr. Currie întrebuințează termenul mai specific de *lume a povestirii* [„story world”] sau *lume S* [„S-world”] în locul termenului *lume posibilă* sau *lume în care se relatează povestirea* (cf. Lewis 1983 [1978]), precum și notația $F_S(P)$ „ P este adevărat în ficțiunea S ” în locul formulării lewisiene „în ficțiunea f , ϕ ”.

Currie 1990, p. 270 reformulează (5) după cum urmează:

5' „ $F_S(P)$ ’ este adevărat dacă și numai dacă P ar fi fost adevărat dacă S ar fi fost relatat ca un fapt cunoscut”,

unde „ $F_S(P)$ ” înseamnă „ P este adevărat în ficțiunea S ”.

O asemenea explicație este validă pentru o mare varietate de situații: spre exemplu, ea poate legitima propoziția „În ficțiunea *O coardă prea întinsă* stafiile nu sunt entități reale”, deoarece o lume ai cărei locuitori văd stafii din cauza halucinațiilor este mai apropiată de lumea reală decât o lume în care stafiile există aieva.

Dar Lewis 1983 [1978] semnalează niște posibile probleme ale analizei prezentate, confirmate și de Currie 1990, cum ar fi pericolul validării unor interpretări de tip psihanalitic ale comportamentului personajelor în cazul în care psihanaliza este corectă; cu alte cuvinte, adevărul ar deveni dependent de paradigmele științifice dominante în diferite perioade (aspectul ar putea fi însă considerat drept un avantaj de către unii). Drept ilustrare, revenim la exemplul comentat mai sus. În concepția prezentată, dacă psihanaliza este corectă, atunci o lume în care povestirea se relatează ca un fapt cunoscut, iar guvernanta din romanul discutat (*O coardă prea întinsă*) vede stafiile din cauza psihozei (ea are halucinații), ar fi mai apropiată de lumea noastră decât lumile în care povestirea se relatează ca un fapt cunoscut, iar apariția stafiilor este explicată pe cale supranaturală, spre exemplu. În consecință, în acest caz, în virtutea unei paradigme dominante, ar fi creditată a doua interpretare, după care stafiile sunt proiecții ale minții obsedate a guvernantei. De asemenea, de vreme ce adevărul în ficțiune este rezultatul a ceea ce textul descrie în mod explicit și a ceea ce este adevărat în lumea reală, această analiză riscă să introducă și alte aspecte exterioare irelevante în povestire. Problema psihanalitică, precum și alte probleme (spre exemplu, posibilitatea introducerii de aspecte exterioare irelevante în povestire – vezi faptul semnalat de Gr. Currie, și anume că este adevărat într-un roman despre Sherlock Holmes că Iulius Cesar avea n fire de păr pe cap atunci când a murit) îl determină pe Lewis 1983 [1978] să propună o nouă analiză, *analiza 2*, în conformitate cu care adevărul în ficțiune depinde de ceea ce este explicit în text și de *convingerile predominante* ale unei comunități mai degrabă decât de faptele din lumea reală. Or, această schimbare de accent pune pe rol noțiunea de *lumi ale convingerilor colective* [„collective belief worlds”] (p. 273) – un set de lumi posibile în care este adevărat doar ceea ce se creditează în mod deschis, în lumea autorului, că este adevărat. Pe această cale sunt eliminate o serie de fapte irelevante (spre exemplu, cele de genul numărului de fire de păr al lui Caesar) sau de fapte care nu aparțin sistemului de convingeri predominante și sunt astfel diminuate șansele interpretărilor psihanalitice și, în consecință, a lecturii psihologice, chiar dacă aceasta din urmă nu poate fi totuși exclusă, ținând cont de faptul că psihanaliza freudiană putea fi intuită de Henry James sau putea să existe în stare latentă. Currie 1990, p. 67 dă următoarea formulare *analizei 2*:

6. „ $F_S(P)$ ’ este adevărat dacă și numai dacă pentru fiecare lume a convingerilor, w , există o lume S_p mai apropiată de w decât vreo altă lume $S \sim p$,

unde o lume S_p este o lume a povestirii în care P este adevărat, iar $S \sim p$, o lume în care P nu este adevărat.

Noua analiză este, în esență, corectă, ea derivând adevărul din text și din ceea ce aparține sistemului de convingeri predominante al unei comunități; în conformitate cu ea, textul explicit împreună cu fundalul produc lucrurile adevărate din ficțiune. Dar noțiunea de convingeri dominante este prea rigidă: adevărul unui enunț ficțional poate să depindă și de ceea ce naratorul – entitate ficțională, diferită de autorul real – creditează ca fiind adevărat, iar sistemul său de convingeri nu trebuie neapărat să facă parte din sistemul de convingeri *dominante* al comunității de care aparține autorul, deoarece există și convingeri tacite (sistemul de convingeri al naratorului este o funcție a ceea ce este explicit în text și a ceea ce se creditează drept adevărat în cadrul comunității în care se produce textul, căreia îi aparține naratorul).

Pe baza acestor considerente, Currie 1990, p. 80 reformulează (6) după cum urmează:

7. „ $F_S(P)$ este adevărat dacă și numai dacă este rezonabil pentru cititorul avizat să infereze că autorul ficțional al povestirii S crede că P ”,

unde „autor ficțional” înseamnă „narator”, iar „este rezonabil ... să infereze” specifică o inferență cu privire la faptul că naratorul descrie lucruri pe care le cunoaște.

Spre deosebire de (6), care reformulează *analiza 2* propusă de Lewis, (7) flexibilizează condiția de convingeri explicite ale comunității de origine, care, cum am precizat, este o condiție prea rigidă, deoarece se aplică convingerilor constatate la majoritatea indivizilor. Există și convingeri tacite care pot face parte din fundalul unei ficțiuni. Reformularea din (7) permite, în acest sens, derivarea adevărului în ficțiune nu numai din text și din ceea ce se consideră că aparține sistemului de convingeri predominante, ci și din alte convingeri (tacite) care se presupune că figurează sau că au figurat, în grade variate, în mentalitatea membrilor unei comunități. Explicația este în esență corectă; ea îi permite lui Gr. Currie să pledeze cu eleganță pentru interpretarea supranaturală a romanului *O coardă prea întinsă*, care după opinia sa are șanse mai mari de izbândă, știut fiind că în Anglia victoriană, chiar dacă nu exista o credință explicită în entități supranaturale, exista totuși o credință tacită în stăfii și în alte asemenea entități, credință ce figurează deci în fundalul acestui roman. În consecință, lectura supranaturală (vezi Currie 1990), în conformitate cu care stăfiile văzute de guvernantă ar exista aieva în lumile romanului, are, din acest unghi, șanse să fie acceptată drept corectă.

Dar cum rămâne totuși cu problema celor două interpretări divergente, cea psihologică și cea supranaturală, ale romanului *O coardă prea întinsă*? Ele sunt două interpretări maximale care au divizat opiniile criticilor (vezi Esch, Warren 1999; Willen 1969). Rezolvarea problemei este spinoasă, deoarece romanul este marcat pe tot parcursul său de numeroase ambiguități, intenționat introduse de Henry James,

care privesc personaje, entități, stări de lucruri. Cum fiecare dintre aceste interpretări își găsește justificarea, nu rămâne decât să stipulăm o lectură care să păstreze ambiguitățile existente. O astfel de lectură se întemeiază pe postularea unui sistem modal compus din mai multe lumi, care ancorează realități divergente:

- lumi centrale, *W1*, în care alături de personaje și multe alte lucruri există și cele două stafii (vezi *Figura 1*) pe care Guvernanta le vede aieva (este însă greșit să se creadă că identitatea stafiilor este clară, dat fiind fascicolul mult prea restrâns de descriții prin care acestea sunt caracterizate, chiar dacă ele sunt cel mai probabil stafiile lui Miss Jessell și Peter Quint; în funcție de identitatea stafiilor putem avea mai multe lumi centrale ale povestirii); aceste lumi există alături de
- lumi centrale ale povestirii, *W2*, în care avem personajele povestirii și multe alte lucruri, dar nu și cele două stafii, caz în care stafiile figurează ca elemente ale halucinațiilor Guvernantei și mai trebuie postulate lumi periferice, *W3*, compatibile cu asemenea viziuni, accesibile din lumile centrale (vezi *Figura 2*); aceste lumi periferice, în care se actualizează viziunile Guvernantei, se substituie lumilor centrale ale povestirii și sunt populate de aceeași și de entitățile din lumile centrale; cu alte cuvinte, Guvernanta confundă lumea periferică accesată prin viziunile halucinante (lume ireală în contextul ficțiunii) cu lumile/lumea centrală a povestirii (lume „reală” a ficțiunii); ficțiunea recrează astfel opoziția real/ireal din lumea reală.

O simplificare dincolo de aceste sisteme de lumi, constând în postularea fie a unei singure lumi centrale, *W1*, fie a unui sistem compus dintr-o lume centrală, *W2*, și o lume periferică, *W3*, ar elimina ambiguitățile și ar închide textul sub raport interpretativ. De aceea, în termeni minimali problema adevărului acestei ficțiuni se pune din punctul de vedere a ceea ce se întâmplă sau este cazul în cel puțin aceste lumi. Postularea lor se impune atâta vreme cât avem motive să credem că în cazul ficțiunii *O coardă prea întinsă* ar fi justificate, datorită ambiguităților din text, atât propoziția (8) cât și (9), care pot fi reunite într-o lectură maximală [„grand disjunctive reading”] a romanului (10), propusă de Currie 1990:

8. În ficțiunea *O coardă prea întinsă* Guvernanta vede aieva stafii.
9. În ficțiunea *O coardă prea întinsă* Guvernanta are halucinații și de fapt stafiile pe care le vede nu există aieva.
10. În ficțiunea *O coardă prea întinsă* Guvernanta vede aieva stafii sau ea are halucinații și de fapt stafiile pe care le vede nu există aieva.

Concluzii

După cum reiese din această nepretențioasă prezentare, lumile posibile pot fi instrumente pertinente pentru analiza ficțiunii, oferind șanse pentru specificarea într-o manieră nontrivială a realităților ficționale și, implicit, a adevărului în ficțiune. Versiunile avansate de Lewis 1983 [1978] și Currie 1990 sunt fecunde în acest sens. În conformitate cu ele, noțiunea de lume a unei ficțiuni se aplică unei lumi în care textul povestirii sau ceea ce este explicit în povestire se relatează ca un „fapt cunoscut”, adică se presupune că este adevărat. Datorită însă golurilor din

text, pot fi specificate „fapte” sau „realități” diferite în cazul aceluiași text, mai multe lumi fiind astfel compatibile cu aceeași ficțiune. Adevărul însuși al ficțiunii devine deci o funcție a ceea ce există sau se întâmplă în variate lumi, care pot avea mai multe elemente în comun, iar „faptele” sau „stările de lucruri” pe care textul le descrie pot să fie adevărate sau neadevărate, în funcție de lumile cu care operăm. Cu alte cuvinte, asemenea fapte pot figura în „lumile centrale ale ficțiunii”, domeniu al lucrurilor actuale, sau numai în „lumi periferice”, domeniu al lucrurilor neactuale, după cum ilustrează și analiza romanului *O coardă prea întinsă* de Henry James.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Beaugrande 1984 = Robert de Beaugrande, *Text production. Toward a Science of Composition*. New Jersey, Norwood, ABLEX Publishing Corporation.
- Brown, Yule 1983 = Gillian Brown, George Yule, *Discourse Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Cappelen, Lepore 2007 = Herman Cappelen, Ernie Lepore, *Language Turned On Itself*, Oxford, Oxford University Press.
- Chierchia, McConnell-Ginet 1990 = Gennaro Chierchia, Sally McConnell-Ginet, *Meaning and Grammar. An Introduction to Semantics*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press.
- Chomsky 2004 = Noam Chomsky, *The Generative Enterprise Revisited. Discussions with Riny Huybregts, Henk van Riemsdijk, Naoki Fukui and Mihoko Zushi*, Berlin – New York, Mouton – de Gruyter.
- Crittenden 1991 = Charles Crittenden, *Unreality. The metaphysics of fictional objects*, Ithaca and London, Cornell University Press.
- Currie 1990 = Gregory Currie, *The Nature of Fiction*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Dijk, Kintsch 1983 = Teun A. van Dijk, Walter Kintsch, *Strategies of Discourse Comprehension*, San Diego, Academic Press, Inc.
- Eco 1990 = Umberto Eco, *The Limits of Interpretation*, Bloomington and Indianapolis.
- Esch, Warren (eds.) 1999 = Deborah Esch, Jonathan Warren (eds.), *The Turn of the Screw. Authoritative Text, Contexts, Criticism*, New York, W. W. Norton & Company.
- James 1999 = Henry James, *The Turn of the Screw*, Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books..
- Kripke 1972 = Saul Kripke, *Naming and Necessity*, în Donald Davidson, Gilbert Harman (eds.), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht, Reidel.
- Labov, Waletzky 1967 = William Labov, Joshua Waletzky, *Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience*, în June Helm (ed.), *Essays on the Verbal and Visual Arts*, Seattle, Washington, 12–44.
- Lewis (1979 [1973]) = David Lewis, *Possible Worlds*, în Loux 1979 (ed.), p. 182–189.
- Lewis (1983 [1978]) = David Lewis, *Truth in Fiction*, în David Lewis, *Philosophical Papers*, vol. I, New York – Oxford, Oxford University Press, p. 261–280.
- Loux 1979 = Michael J. Loux (ed.), *The Possible and the Actual. Readings in the Metaphysics of Modality*, Ithaca – London, Cornell University Press.
- Lycan 1979 = William Lycan, *The Trouble with Possible Worlds*, în Loux 1979 (ed.), p. 274–316.
- Moeschler, Reboul 1999 [1994] = Jacques Moeschler, Anne Reboul, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, Editura Echinoc.
- Noolan 2002 = Daniel P. Noolan, *Topics in the Philosophy of Possible Worlds*, New York – London, Routledge.
- Oltean 1999 = Ștefan Oltean, *Fictionality as a Pragmatic and Referential Category*, în „Journal of Literary Semantics”, XXVIII, nr. 2, p. 92–104.

- Pavel 1986 = Thomas G. Pavel, *Fictional Worlds*, Cambridge, Massachusetts – London, Harvard University Press.
- Plantinga 1974 = Alvin Plantinga, *The Nature of Necessity*, Oxford, Clarendon Press.
- Quine 1953 = W. V. O. Quine, *On What There Is*, în W. V. O. Quine (ed.), *From a Logical Point of View*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- Rescher 1979 [1973] = Nicholas Rescher, „The Ontology of the Possible”, în Michael J. Loux (ed.), p. 166–181.
- Rescher 1996 = Nicholas Rescher, *Questions About the Nature of Fiction*, în Călin-Andrei Mihăilescu, Walid Hamarneh (eds.), *Fiction Updated. Theories of Fictionality, Narratology and Poetics*, Toronto, University of Toronto Press, p. 30–38.
- Ricoeur 1984, 1985, 1988 = Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, vol. I–III, Chicago – London, The University of Chicago Press.
- Russell 1919 = Bertrand Russell, *Introduction to Mathematical Philosophy*, London, George Allen & Unwin.
- Ryan 1991 = Marie-Laure Ryan, *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press.
- Stalnaker 1984 = Robert C. Stalnaker, *Inquiry*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
- Willen 1969 = Gerald Willen (ed.), *A Casebook on Henry James's "The Turn of the Screw"*, New York.
- Wittgenstein 1958 [1953], Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*, New York, The Macmillan Company.

POSSIBLE WORLDS AND FICTIONAL REALITIES (Abstract)

The article proposes an account within a framework of possible world semantics of the worlds and realities of fiction. The issue of what constitutes a possible world is discussed, the relevance of several possible world approaches to fiction is assessed, and the models put forward by David Lewis and Gregory Currie – according to which a work of fiction has many worlds – are considered in terms of how insightful they are in an account of truth in fiction. The significance of these models is seen to lie in their handling of truth in fiction as truth in various possible worlds compatible with the fiction. This allows different truths and realities to be discerned in the case of the same work of fiction, as illustrated by an informal discussion of the modal structure of Henry James's short novel *The Turn of the Screw*.

*Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31*